

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 7 • sayı/issue 3 İslami Finans Özel Sayısı/Islamic Finance
Special Issue • (Aralık/December): 132-148

AAOIFI Faizsiz Finans Standartlarındaki Zaruret ve İhtiyaç Temelli Kararların Fıkhî Açından Değerlendirilmesi

*The Evaluation of Necessity and Need Based Decisions in
AAOIFI Islamic Finance Standards from a Islamic
Jurisprudence Perspective*

Cemal KALKAN

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İslam Hukuk Anabilim Dalı
Asst. Prof., Istanbul Medeniyet University, Faculty of Law, Islamic Law,
İstanbul/Türkiye

 kalkancemal@gmail.com orcid.org/0000-0002-0616-5303

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16.08.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 22.10.2024

Yayın Tarihi / Published: 20.12.2024

Atıf: Kalkan, Cemal. "AAOIFI Faizsiz Finans Standartlarındaki Zaruret ve İhtiyaç Temelli Kararların Fıkhî Açından Değerlendirilmesi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/3 İslami Finans Özel Sayısı (Aralık 2024), 132-148. <https://doi.org/10.52637/kiid.1534551>

Cite as: Kalkan, Cemal. "The Evaluation of Necessity and Need Based Decisions in AAOIFI Islamic Finance Standards from a Islamic Jurisprudence Perspective". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 7/3 Islamic Finance Special Issue (December 2024), 132-148. <https://doi.org/10.52637/kiid.1534551>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Cemal KALKAN | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0
(CC BY-NC) International License

AAOIFI Faizsiz Finans Standartlarındaki Zaruret ve İhtiyaç Temelli Kararların Fikhî Açından Değerlendirilmesi

Öz

Bu çalışma, Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) tarafından belirlenen şerî standartlardaki (el-Meâyîru's-şer'îyye) zaruret ve ihtiyaca dayalı kararların fikhî açıdan meşrûyetini ve temellendirilmesini konu edinmektedir. Şerî standartlara ilişkin kuralların temellendirilmesinde Kur'ân, sünnet, icmâ ve kıyas gibi fikhî delil ve yöntemlerin yanında zaruret ve ihtiyaç prensiplerine de müracaat edilmektedir. Fıkıh doktrininde zaruret ve ihtiyaç kavramları birbirinden farklı mana ve kapsama sahip olmakla birlikte bu kavramların birbirlerinin yerine kullanıldığı bilinmektedir. Araştırmanın temel sorusu şudur: "Şerî standartlarda zaruret ve ihtiyaç ilkesine ne ölçüde yer verilmiş ve söz konusu ilkeler ne kadar yerinde kullanılmıştır? Bu kapsamda şerî standartlarda ihtiyaç ve zaruret kelimelerinin muhtevasına işaret eden kavram ya da kavram çiftleriyle gerekçelendirilen meseleler tespit edilmiştir. Şerî standartların bu kavramlara yüklediği anlamlar ve bu kavramların kullanıldığı çerçeve araştırılmıştır. Tespit edilen bu meselelerin fikhî temellendirmelerinde, zaruret ve ihtiyaç ilkesinin ne kadar yerinde kullanıldığı açıklanmıştır. Buna ek olarak zaruret ve ihtiyaç ilkesiyle temellendirilmesi gerektiğini düşündüğümüz bazı kararların, zorlama yorumlarla ilgili nasların kapsamına alınmaya çalışıldığı görülmüştür. Bazı kararların fikhî gerekçesinde ise bu ilkelerin kullanımının isabetli olmadığı değerlendirilmiştir. Yine şerî standartlarda bazı meseleler fikhî olarak temellendirilirken zaruret ve ihtiyaç ilkelerinin bu meselelerde ilk kez kullanılmadığı, aksine hükmün klasik fıkıh literatüründe zaten zaruret veya ihtiyaç prensibine dayandırıldığı belirlenmiştir. Böylece çalışma esnasında şerî standartlarda zaruret ve ihtiyaç gerekçesinin klasik kaynaklardan iktibasla kullanılmış olduğu kararlar ile güncel meselelerde doğrudan heyet tarafından zaruret ve ihtiyaç gerekçesi ile temellendirilen kararlar birbirinden ayırt edilmiştir. Elde ettiğimiz bulgular ışığında şerî standartların fikhî temellendirmesinde mutedil bir yöntem belirlendiği hem toplumun ihtiyaçlarının karşılandığı hem de zaruret ilkesinin yerli yerinde kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Faizsiz Finans, Şerî Standartlar, Zaruret, İhtiyaç.

The Evaluation of Necessity and Need Based Decisions in AAOIFI Islamic Finance Standards from a Islamic Jurisprudence Perspective

Abstract

This study deals with the jurisprudential legitimacy and justification of the decisions based on *darûrah* and need in the Shari'ah standards (*al-Maâyîr al-shar'îyyah*) set by the Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). In the justification of the rules related to Shari'ah standards, the principles of *darûrah* and need are applied in addition to jurisprudential evidence and methods such as the Qur'an, Sunnah, *ijmâ* and *qiyas*. In the fiqh doctrine, the concepts of *darûrah* and need have different meanings and scope, but they are used interchangeably. The main question of the research is: "To what extent are the principles of *darûrah* and need included in Shari'ah standards and to what extent are these principles used appropriately? In this context, the issues justified by concepts or pairs of concepts that point to the content of the words need and *darûrah* in Shari'ah standards were identified. The meanings that Shari'ah standards attribute to these concepts and the framework in which these concepts are used have been investigated. The extent to which the principle of *darûrah* and need is used in the jurisprudential justifications of these issues is explained. In addition, some of the decisions that we think should have been based on the principles of *darûrah* and need were attempted to be included within the scope of *nass* through forced interpretations. In the jurisprudential justification of some decisions, the use of these principles has been evaluated as inaccurate. It was also determined that the principles of *darûrah* and need were not used for the first time in the jurisprudential justification of some issues in Shari'ah standards; on the contrary, the ruling was already based on the principle of *darûrah* or need in the classical fiqh literature. Thus, during the course of the study, we

distinguished between the decisions in which the justification of *darūrah* and need was used in the shari'ah standards by quoting from classical sources and the decisions that were directly based on the justification of *darūrah* and need by the committee in contemporary issues. In the light of our findings, it has been concluded that a moderate method has been determined in the jurisprudential justification of the shari'ah standards, both meeting the needs of the society and using the principle of *darūrah* in its proper place.

Keywords: Islamic Law, Islamic Finance, Shari'ah Standards, *Darurah*, Need.

Giriş

Faizsiz finans esasına göre faaliyet gösteren kurumların tarihsel sürecini bir asır öncesine kadar götürmek mümkündür. Müslüman toplumların yaşadığı bölgelerde başlayan bağımsızlık hareketleri faizsiz finans sistemi arayışlarını tetiklemiştir. 1970'li yıllarda art arda yaşanan petrol krizleri ve sonrasında Körfez ülkelerinde biriken sermaye, bu arayışları hızlandırmıştır. Bu tarihlerde önemli gelişmeler yaşanmış ve söz konusu ülkelerde faizsiz sistemde çalışan bankalar kurulmaya başlamıştır.¹ Türkiye'de ise özel finans kurumlarının (bugünkü adıyla katılım bankalarının) kurulmasına imkân sağlayan ilk adım 1983 yılında Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile atılmıştır. 1985 yılında 2 özel finans kurumuyla başlayan süreç bugün 10 katılım bankasıyla devam etmektedir.²

Faizsiz finans sektörünün çeşitli coğrafyalarda gelişmeye ve büyümeye başlamasının ardından düzenleyici ve denetleyici kuruluşlara koordinasyon sağlayacak kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda 1991 yılında kurulan "Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu" (AAOIFI), bankacılık işlemlerinin İslam hukukuna uygunluğunu değerlendiren şerî standartlar (el-Meâyîru's-şer'iyye) hazırlamaktadır.³ Şerî standartlar; akitler, ilkeler, meseleler ve vaka örnekleri gibi klasik fıkıh müktesebatında yer alan meseleleri içermektedir. Her bir standart; giriş, standart metni, standardın kabulü ve üç ekten oluşmaktadır.

Şerî standartları önemli kılan husus, standartların farklı coğrafyalardan yaklaşık yirmi İslam hukukçusu tarafından yayımlanıyor olmasıdır. En fazla yirmi üyeden oluşan Fıkıh kurulu, müteveli heyeti tarafından dört yıllığına atanmaktadır. Fıkıh kurulu tarafından hazırlanan şerî standartların tamamında, standart metninin ardından standardın fikhî dayanaklarına yer verilmektedir. Şerî standartlara ilişkin fikhî hükümlerin dayanakları (müstenedü'l-ahkâmî's-şer'iyye), standardın sonunda yer alan "Ek-b" kısmında bulunmaktadır. Fıkıh kurulu, yöntem olarak bütün maddelerin fikhî gerekçelendirilmesini yapmak yerine sadece gerekli gördüğü maddeleri temellendirmektedir. Ancak son yayımlanan standartlarda her bir maddenin ayrı ayrı fikhî temellendirmesinin yapıldığı görülmektedir. Özellikle son standartlarda her bir kararın fikhî dayanağının karar numarasıyla birlikte verilmesi, konunun takibini daha kolay hale getirmektedir. Fikhî temellendirme bazen akli ve nakli delillerle bazen de klasik fıkıh literatürüne atıfla yapılmaktadır. Fikhî hükümlerin temellendirilmesinde Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyas başta olmak üzere şerî delillere müracaat edilmektedir.⁴ Bütün bu delillerin yanı sıra zaruret ve ihtiyaç ilkelerine de başvurulmaktadır. Karar verme sürecinde nasların yorumlanmasında muayyen bir mezhebin görüşünü benimseme yerine mezheplerden genel olarak istifade edilerek standartlar ortaya

¹ Muhammed Reşid Rıza, "Ribhu sanduku't-tevfir fi idâreti'l-berid", *Mecelletül-menâr*, (ts.), 6/717; Hasan Eken-Nurettin Öztürk, "Finans Teorisi Kapsamında Katılım Bankacılığı ve Yeniden Yapılanma Önerisi", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/1 (ts.), 47.

² <https://www.tkbb.org.tr/>

³ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye: en-nassu'l-kâmil li'l-meâyîri's-şer'iyye (AAOIFI)* (Menâme: Daru'l-meymân, 2015), 21-50; Temel Hazıroğlu vd., *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2019), 121; Mehmet Odabaşı, "AAOIFI ve Katılım Bankalarının Fikhî Yapısı", *Teori ve Uygulama Açısından İslam ve Finans*, ed. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: İSAR Yayınları, 2019), 75-104.

⁴ İsmail Cebeci, *İslami Finans Standartlarının Fikhî Dayanakları* (İstanbul: İFAV, 2020), 47.

koyulmaktadır. Şerî dayanaklar bölümünde çoğunlukla klasik fıkıh eserleri⁵ (*el-Hidâye, Bidâyetü'l-müctehid, Hâşiyetü'd-Desûkî, el-Muğnî*) hadis kaynakları⁶ (*Sünen-i Beyhakî*) günümüz fıkıh kurullarının karar ve fetvaları⁷ (Mecmau'l-fikhî'l-İslâmî ed-düvelî, Albaraka, Sudan ve Beytü't-temvî'l-el-Kuveytî gibi kurumların fetvaları) kullanılmaktadır.⁸

Bu çalışma, faizsiz finans alanında faaliyet yürüten AAOIFI'nin şerî standartlarında yer alan zaruret ve ihtiyaç temelli kararların fikhî temellendirmesini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Şerî standartlarda zaruret ve ihtiyaç ilkesine ne ölçüde yer verildiği ve söz konusu ilkelerin ne kadar yerinde kullanıldığı sorgulanmaktadır. Şerî standartlarda fikhî dayanaklara müstakim bölüm ayrılması, zaruret ve ihtiyaca dayalı kararların gerekçelerini bulmayı kolaylaştırmıştır. Çalışmada konumuzu ilgilendiren standart ve maddeleri tespit amacıyla “ez-zarûra”, “el-hâce”,⁹ “el-hâcetü'l-âmme”,¹⁰ “raf'u'l-harac”,¹¹ “el-hâcâtü'l-mülîhatü'l-âmme elletî tenzilu menzile't-z-zarûra”,¹² “ızdarra ileyh”, “el-makâsîdu's-şer'iyye”, “el-maslahatü'r-râciha”,¹³ “umûmu'l-belvâ”¹⁴ ve “hıfzu'l-mal” gibi ihtiyaç ve zaruret kelimelerinin içeriğine işaret eden kavram ya da kavram çiftlerinden hareketle gerekçelendirilen kararlar tespit edilmiştir. Bu noktada kurulun, bu kavramlara nasıl bir anlam yüklediği ve bu kavramları hangi çerçevede kullandığı belirlenmiştir. Araştırmada kaynak olarak standart metnin Arapça aslının yanında Türkçe tercümesinden de istifade edilmiştir.

Araştırmamız, şerî standartlardaki zaruret ve ihtiyaç ilkelerine dayalı kararların incelenmesini merkeze almakta olup, AAOIFI/şerî standartlarına dair literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.¹⁵ Bu bağlamda Mehmet Odabaşı'nın “AAOIFI ve Katılım Bankalarının Fıkhi Yapısı” adlı çalışması ise AAOIFI'nin finansal ve organize yapısı ile amaçlarını ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Çalışma, AAOIFI bünyesinde yer alan ve “el-meclisü's-şerî” olarak adlandırılan fıkıh kurulunun niteliği ve görevlerine odaklanmaktadır. Ayrıca, bu kurulun çalışma yöntemlerini, karar alma süreçlerini detaylı bir şekilde ele almakta ve AAOIFI'nin belirlediği standartlar hakkında genel bilgiler sunmaktadır.¹⁶ Şerî standartların fikhî dayanaklarını bütüncül olarak ele alan ilk çalışma ise İsmail Cebeci'nin *İslami Finans Standartlarının Fıkhi Dayanakları* adlı eseridir.¹⁷ Yazar, çalışmanın giriş bölümünde “AAOIFI standartlarının fikhî dayanakları nasıl bir mahiyet taşımaktadır?” sorusuna dört ayrı düzlemde bazı sorular sorarak bunlara cevap aradığını ifade etmiştir. Şerî standartları genel olarak değerlendirme mahiyetinde bir araştırma olduğu için standartlarla ilgili detaylı analizler yapılmamıştır. Bununla birlikte şerî standartların fikhî dayanakları belli ilkeler etrafında toplanmış ve tespit edilen bazı meseleler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

⁵ Burhâneddîn Alî b. Ebî Bekr Merginânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî (Leknevî şerhiyle)* (İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1986); Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Beyrut: Dâru'l-mâriفة, 1982); Şemsüddin Muhammed b. Hatîb Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc ilâ marifet-i meân-i elfâzî'l-minhâc*, nşr. Muhammed Halil Aytanî (Dâru'l-marife, 1997); Muhammed b. Ahmed Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ala's-şerhi'l-kebîr*, ed. Muhammed Abdullah Şahin (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011).

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüsevcirdî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: y.y., 1424/2003).

⁷ Heyet, “Karârâtü ve tevsîyâtü nedeâtü'l-bereke li'l-iktisâdî'l-İslâmî”, haz. Abdüssattar Ebu Gudde – İzzetin Hoca Cidde, 2001; Mecmaü'l-fikhî'l-İslâmî ed-düvelî, “Münezzametü'teâvüni'l-İslâmî”.

⁸ İsmail Cebeci, *İslami Finans Standartlarının Fıkhi Dayanakları*, İFAV, 2020, 47.

⁹ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 156, 438, 674, 769.

¹⁰ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 581, 1051.

¹¹ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 581.

¹² Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 1051, 41/Ek-b.

¹³ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 674, 676.

¹⁴ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 581.

¹⁵ Hakan Sefa Yılmaz - Harun Şencal, “İslam Politik Ekonomisi Açısından Merkezi Fetva Kurullarının Yapısına Dair Bir Değerlendirme”, *Journal of Islamic Economics*, 2/1, (2022), 92-105.

¹⁶ Mehmet Odabaşı, “AAOIFI ve Katılım Bankalarının Fıkhi Yapısı”, *Teori ve Uygulama Açısından İslam ve Finans*, ed. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: İSAR Yayınları, 2019), 77-84.

¹⁷ İsmail Cebeci, *İslami Finans Standartlarının Fıkhi Dayanakları*. İstanbul: İFAV, 2020.

Bu bağlamda Necmettin Güney'in "İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış" başlıklı makalesi şerî standartların işlevini ele alan önemli bir çalışmadır.¹⁸ AAOIFI şerî standartlarının genel mahiyetine dair benzeri çalışmaları zikretmemiz mümkündür. Ancak bizim çalışmamız muayyen ilkelerle gerekçelendirilmiş kararlara yoğunlaştığından bu ve benzeri çalışmalardan büyük ölçüde ayrılmaktadır. Diğer yandan şerî standartların fikhî temellendirilmesinde kullanılan zaruret ilkesine ilişkin çok sayıda çalışmada bahsedilebilir. Bu kapsamda Mehmet Ekim'in, *Çağdaş Fetva Kurullarının İhtiyaç ve Zaruret Kavramlarına Yaklaşımlarının Analizi* adlı doktora çalışması,¹⁹ çağdaş fetva kurullarının ihtiyaç ve zaruret kavramlarını genel olarak nasıl ele aldığını ve modern fikhî problemlerin çözümünde bu kavramlardan ne ölçüde istifade edildiğini incelemiştir. Abdulvehhab Ebu Süleyman'ın, *Fıkhu'z-zarûre ve tatbikâtühü el-mu'âsıra âfâk ve ebâd* adlı çalışması,²⁰ uluslararası camiada faaliyet gösteren fetva kurullarının kararlarının derlemesinden ibarettir.

1. Zaruret Kavramı ve Fıkıh Pratiğindeki Örnekleri

Sözlükte "büyük ihtiyaç, savuşturulamaz zorluk ve sıkıntı" anlamında kullanılan zaruret dinin yasaklarını ihlal etmeyi mubah kılacak ölçüde büyük tehlike ve zarar durumunu ifade etmektedir.²¹ Bir şeye gereksinim duymak ya da zorlanmak gibi anlamlara gelen ihtiyaç ise insanın hissettiği ve telâfi etmediği sürece sıkıntıya düşeceği ve bazı işlerini gereği gibi yapamayacağı eksiklikleri belirtmektedir.²² Klasik fıkıh doktrininde ihtiyaç kavramının tanımından daha çok bu kavramın hangi şartlarda oluşacağından bahsedilmektedir. Zaruret ve ihtiyaç kavramlarının aralarında nüans bulunmakla birlikte birbirlerinin yerine de kullanılabilir.²³ Nitekim "Hâcet umûmi olsun husûsi olsun zaruret menziline tenzîl olunur"²⁴ kaidesi bu kullanıma işaret etmektedir. Bu durumda, ihtiyaç dikkate alınmadığında meydana gelecek zarar, zaruret göz ardı edildiğinde ortaya çıkacak zarar gibi değerlendirilmektedir.

Zaruret ilkesi, fıkıhın teşekkül döneminden itibaren yeni meselelere çözüm bulmak için işletilmektedir. Klasik fıkıh literatüründe zaruret prensibinin işletildiği bazı örnekler şunlardır: Açlıktan ölmek üzere olan kimsenin domuz mamullerini yiyebilmesi, domuz kılınının sert nesnelere delinmesinde kullanılması,²⁵ ipek böceğinin satışına cevaz verilmesi,²⁶ zimmîlerin zaruret ölçüsünde bazı statü ve yetkilere sahip olması,²⁷ fetvâda diğer mezhep görüşlerinin tercih edilmesi²⁸ ve mufâvada ortaklığında diğer ortağın izni olmadan bazı harcamaların yapılabilmesi zaruret ilkesiyle temellendirilmiştir.²⁹ Güncel meselelerin çözümünde günümüz bazı İslam hukukçuları ve fıkıh kurulları da ihtiyaç ilkesine başvurmaktadır. Örneğin borçlarından dolayı hapse mahkûm olan kişilerin mallarının satılması, fahiş fiyat uygulayanların mallarında narh uygulanması, karaborsacıların mallarının

¹⁸ Necmettin Güney, "İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış", *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, 2/2 (Ağustos 2015), 66-46.

¹⁹ Mehmet Ekim, *Çağdaş Fetva Kurullarının İhtiyaç ve Zaruret Kavramlarına Yaklaşımlarının Analizi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

²⁰ Abdulvehhab Ebu Süleyman, *Fıkhu'z-zarûre ve tatbikâtühü el-mu'âsıra âfâk ve ebâd* (Cidde: Silsiletü muhâzarâtü'lulemâi'l-bârizîn, 1423).

²¹ Halit Çalış, "Zaruret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/141-144.

²² Râğib el-İsfehânî, "Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an" thk. Safvan Adnan Davûdî (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 2011), "hvc", 263; Rahmi Yaran, "İhtiyaç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/573-574.

²³ Sıddık Muhammed Darîr, "el-Garar fi'l-ukûd ve âsâruhu fi't-tatbikâti'l-mu'âsıra", *Dirâsâtü'l-meâyiri's-şer'iyye* 3 (2015 1437), 2132.

²⁴ Ali Haydar, *Düerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm* (Kostantiniyye: Matbatu ebu'd-diya, 1330), 1/88.

²⁵ Merginânî, *el-Hidâye*, 7/108.

²⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, 7/105.

²⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, 6/325.

²⁸ Alaaddin İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr a'la dürrü'l-muhtâr Haşiyetü İbn Abidîn*, thk. Abdulmecid Halebî (Beirut: Dâru'l-mârife, 2015), 1/75, Ahmet Hamdi Yıldırım, "Ebu Hanife (İktisadi görüşleri)", *İslam İktisadi Düşünce Tarihi*, ed. Mehmet Bulut, İstanbul, İZÜ Yayınları, 2021, 20.

²⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, 6/388.

zorla satılması, özel mülklerin kamulaştırılması (istimlak), murâbahada vaadden dönülmesi durumunda oluşacak zararın müşteri tarafından karşılanması, beklenmeyen hallerde sözleşmelerin yenilenmesi, sözleşmelerde cezai şartın uygulanması, borsada (el-esvâk el-mâliyye) işlem yapılması zaruret ilkesi temelinde caiz kabul edilmektedir.³⁰ Olağanüstü şartlarda Türk lirasının değerini korumak amacıyla düzenleyici kurumlar, bankalara bazı yasal zorunluluklar getirebilmektedir. Bu kapsamda müşterinin, 100 gram ve üzeri altın alımlarında, satın alınan altının yatırıldığı hesabına bir iş günü bloke konulmaktadır. Müşteri tarafından hükmen teslim alınan 100 gram ve üzeri altın işlemlerinde alıcının akdin konusu üzerindeki tasarrufunun bir iş günü geciktirilmesi zaruret kapsamında değerlendirilmektedir. Yine faizsiz bankaların altın satışında bir gramın altındaki tutarlarda fiziki teslim yapamaması da zaruret kapsamında görülmektedir.

Mevzubahis örneklerin daha iyi anlaşılması için şerî standartların, faiz yasağına dair kararın temas etmekte yerinde olacaktır. Ribâ/faiz, ivazlı akitlerde şart koşulan fazlalık olarak tarif edilir.³¹ Şerî standartlara göre, finansal işlemlerle uğraşan herkesin faizin yasak olduğu bilgisine sahip olması zorunludur. Banka kartları ve kredi kartlarına ilişkin ikinci standartta, faiz yasağı bilgisinin zorunlu tutulması açıkça belirtilmiştir.³² İlgili standartın fikhî temellendirmesi şu şekildedir: "... Müslümanlar faizin yasak olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Bu konuda aykırı hiçbir görüş yoktur ve *faizin haram olduğu dinin zaruri olarak bilinen konularındandır.*"³³ Bu kapsamda fakihler, şerî hükümlerin bilinmediği durumlarda bu hükümlerin uygulanıp uygulanmayacağı konusunda bir ayırım yapmışlardır. Mükellefin dârülislâm'da yaşamasını, şerî hükmü bildiğine karine saymış, dârülharbta bulunmasını ise bilgisizlik karinesi olarak kabul etmişlerdir. Böylece herkesin bilmesi gereken şerî hükümler konusunda bilgisizlik, İslam ülkesinde mazeret olarak kabul edilmemiştir.³⁴ Bu bağlamda, bir mükellefin faizin yasak olduğunu bilmemesi mazeret olarak görülmemiştir. Böylece mükellefin, faizin haram olduğunu zorunlu olarak öğrenmesi gerekmektedir. Kanaatimizce bu tür yorumlara gidilmeden ilgili naslara atıfla konunun açıklanması mümkündür.

Zaruret ve ihtiyaç kavramlarının şerî standartlarda, klasik fıkıh geleneğinde yer alan teknik muhtevastan ziyade daha esnek ve meşrûiyet açısından sıkıntılı olan meseleler için kullanıldığını ifade etmek mümkündür. Şerî standartta zaruret ilkesinin geçerli olduğu durumlar, konularına göre sistematik olarak analiz edilecektir. Bunun için öncelikli olarak şerî standartlarda tespit edilen zaruret ve ihtiyaç temelli kararların tamamına yer verilmesi uygun olacaktır.

2. Şerî Standartlardaki Zarurete Dayalı Bazı Kararlar

AAOIFI tarafından oluşturulan şerî standartlar, faizsiz finans kuruluşlarının faaliyetlerini düzenleyen önemli metinler arasında yer almaktadır. Araştırmamızda bu standartlar, asıl ve Türkçe tercüme nüshaları üzerinden incelenmiş, özellikle "zaruret" ve "ihtiyaç" kavramlarının kullanımına odaklanılmıştır. Bu kavramlar çerçevesinde alınan kararların, uygulamada büyük bir öneme sahip olduğu görülmüştür. Çalışma boyunca tespit edilen bazı meseleler şu şekilde üst başlıklara ayrılmıştır.

Sadece zaruret ilkesiyle fikhî temellendirmesi yapılan meseleler;

- ◆ Faizli bankanın faizsiz bankaya dönüştürülmesinde yasaklı işlemlere izin verilmesi,

³⁰ Ebu Süleyman, *Fıkhü'z-zarûre ve tatbikâtühü*, 131, 136, 141, 143, 146, 155; Örnekler için bk. Rahmi Yaran, *İslam Fıkıhında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması* (İstanbul: İFAV, 2007), 222-232.

³¹ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru'l-mâriye, 1989), 12/109; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'* (Beirut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1986), VII/395; Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 267, 9/ Ek-b.

³² Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 80, 2/3/3.

³³ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 86, 2/ Ek-b.

³⁴ Abdurrahman Bulut, *İslam Hukukunda İyiniyetin Korunması* (İstanbul: Timaş Akademi, 2024), 132.

- ◆ Ana faaliyet alanı uygun olmakla birlikte faizli işlem yapan şirketlere ortak olmak ve bu şirketlerin hisse senetleri ile muamelede bulunmaya belli ölçüler çerçevesinde cevaz verilmesi,
- ◆ Konvansiyonel reasürans şirketleriyle yapılan reasüransın cevazı,
- ◆ Teverruk işleminin uygulanması,³⁵
- ◆ Faizin haram olduğu bilgisinin zorunlu olması,
- ◆ Vakıf mallarının emsal ücretten daha az bir bedelle kiralanabilmesi,³⁶

Zaruret kapsamında değerlendirilen "malın korunması" gerekçe gösterilerek meşrû kabul edilen işlemler;

- ◆ Kimlik tespitinde elektronik imzanın kullanılması,
- ◆ Sermayenin korunması ve yatırıma sokulması,
- ◆ Akitlerde teminat alınabilmesi,

İhtiyaç ilkesi gerekçe gösterilerek meşrû kabul edilen işlemler;

- ◆ Garar içeren sözleşmelerin yapılabilmesi,
- ◆ Mudârabe sözleşmesinin meşrû olma gerekçesi,³⁷
- ◆ Ödül sözleşmelerinde işin belirsiz olabilmesi,
- ◆ Beklenmeyen hallerde akdin feshedilebilmesi,

İhtiyaç ve maslahat birlikte zikredilerek fikhî temellendirmesi yapılan meseleler;

- ◆ Karz borcunun sözleşmenin kurulduğu yer dışında ödenebilmesi,
- ◆ Faizli bankalar nezdindeki hesapların ihtiyaç nispetinde kullanılması,³⁸
- ◆ Muvazaalı işlemlerin ihtiyaç ve maslahat anında caiz olması,³⁹
- ◆ Güvence bedeli alınabilmesi,

Maslahat ve mubahlık gerekçe gösterilerek izin verilen işlemler;

- ◆ Kıymetli evrakla ticari muamelede bulunmak,⁴⁰
- ◆ E-ticaret siteleri kurmak,⁴¹
- ◆ Karşılıklı borç alıp vermek (tebâdü'l-kurûz),⁴²
- ◆ Akreditife bağlı sözleşmenin yapılabilmesi.⁴³

Mezkûr meselelerin beş ayrı başlıkta ele alınması, zaruret temelli kararların daha iyi anlaşılması içindir. Araştırmanın başında da ifade edildiği üzere zaruret ve ihtiyaç kavramları birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Yukarıda bahsi geçen meselelerin hepsini ayrıntılı olarak ele almak, makalenin sınırlarını aşacağından, bu makalede yalnızca çalışmanın amacını açık bir şekilde yansıtan bazı meseleler incelenecektir. Tespit edilen meseleler çerçevesinde yapılan değerlendirmeler, zaruret ve ihtiyaca dayalı olarak alınan diğer kararlar hakkında bir kanaatin oluşmasına sebep olacaktır. Araştırma sürecinde belirlenen meseleler; malın korunması, sözleşmenin kuruluş ve geçerlilik şartları, konvansiyonel bankanın faizsiz bankaya dönüştürülmesi ve ana faaliyet alanı meşrû olup faizli işlem yapan şirketler şeklinde tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre ilk olarak malın korunması ile ilgili kararlara yer verilmiştir.

³⁵ Muhammed Ali el-Karî, "et-Teverruk tücrîhi el-mesârif", *Dirâsâtü'l-meâyîri's-şer'yye* 3 (2015), 3/2045; Heyet, *el-Meâyîru's-şer'yye (AAOIFI)*, 767, 30/2; Heyet, *el-Meâyîru's-şer'yye (AAOIFI)*, 679, 30/5/1, 676, 30/Ek-b.

³⁶ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'yye (AAOIFI)*, 832, 33/6/2.

³⁷ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'yye (AAOIFI)*, 383, 13/Ek-b; Cemal Kalkan, *Faizsiz Bankacılıkta Mudârabe ve Kar* (İstanbul: İnsan yay., 2022), 50.

³⁸ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'yye (AAOIFI)*, 157, 6/3/6.

³⁹ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'yye (AAOIFI)*, 676.

⁴⁰ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'yye (AAOIFI)*, 452, 453, 16/Ek-b.

⁴¹ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'yye (AAOIFI)*, 972, 38/Ek-b.

⁴² Heyet, *el-Meâyîru's-şer'yye (AAOIFI)*, 1378, 58/Ek-b.

⁴³ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'yye (AAOIFI)*, 413, 14/Ek-b.

2.1. Malın Korunması

Şerî standartlarda sermayenin korunması (hıfzu'l-mal) amacıyla müstakil bir standart yayımlanmıştır. Sermayenin korunması, yatırıma sokulan fonun garanti edilmesinden (damân) daha kapsamlı bir konudur. Çünkü sermayenin garanti edilmesi, sermayedeki muhtemel zararın belli bir tarafça üstlenilmesi şeklinde anlaşılırken sermayeyi koruma, muhafaza işlemi olarak kabul edilir. İlgili şerî standartın başında bu ayrıma vurgu yapılmış ve malın muhafazası için şöyle bir madde ilave edilmiştir: “Sermayenin meşrû yöntemlerle korunması fikhî olarak talep edilen bir husustur ve İslam’da zaruret/makâsîd kapsamında görülen ilkelerden biri de “malın korunması”dır.⁴⁴ “Sermaye ve Yatırımların Korunması” hakkındaki 45. şerî standartın fikhî temellendirmesinde (müstenedü'l-ahkâmî's-şeriyye), sermayenin meşrû yöntemlerle korunmasının dinin temel bir isteği olduğu vurgulanmıştır. Nitekim şârî tarafından malın muhafazası için; şahitlik, yazılı kayıt (kitabet) ve alacakların rehin gibi yollarla teminat altına alınması emredilmiştir.⁴⁵ Ayrıca fikhî gerekçelendirmede İslam’ın temel hedeflerinden birinin “malın korunması” olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴⁶ Kanaatimizce hakların güvenceye alınması kapsamında istidlal edilen söz konusu nasların malın muhafazasına özgü kılınması isabetli değildir.

Şerî standartlarda elektronik imzanın standart metnine alınması, malın korunması amacıyla olmuştur. İlgili madde şu şekildedir: “Sözleşme taraflarının kimliklerini ispat için elektronik imzanın kullanılması meşrûdur. Ancak elektronik imzanın kanun tarafından ispat aracı olarak kabul edilmesi şarttır.”⁴⁷ Fikhî kurul, bu maddeyi ilgili standart metnine alma sebebini malın korunması kapsamında temellendirmiş ve elektronik imzanın, tarafların kimliğini tespit etmek amacıyla kanun tarafından ispat aracı olarak kabul edilmesini şart koşturmuştur. Bu şart, internet üzerinden akit yapanların sahte kimliklerle işlem yapmalarının ortaya çıkaracağı zararı önlemek içindir. Nitekim şerî ilkeler, malın korunması için teknik imkânların kullanılmasını zorunlu görmektedir.⁴⁸ Kanaatimizce İslam hukuku açısından elektronik imzanın ispat aracı olarak kullanılması meşrûdur. Zira malın muhafazası için günümüz ticari işlemlerde böyle bir ispat aracına ihtiyaç duyulmaktadır.

İvazlı akitlerde teminat almanın meşrûiyeti, zaruret kapsamında değerlendirilir. Şerî standartların “Teminatlarla İlgili Genel Hükümler” başlığı altında, teminat almanın meşrûiyeti ve akitler için uygunluğu belirli şartlara bağlanır. Teminat, alacaklının hakkını garanti altına alması, borçlunun da yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlaması sebebiyle meşrû kabul edilir. “Satış sözleşmesi gibi her iki tarafın da bedel ödediği bedelli (ivazlı) akitler ve fikrî mülkiyet hakları gibi haklar için teminat alma şartını ileri sürmek meşrûdur. Bu şart, ileri sürüldüğü sözleşmenin doğasına halel getirmez ve zarar da vermez.”⁴⁹ Bu maddenin fikhî temellendirmesi, İslam hukukunun beş temel kaidesinden biri olan malın korunması ilkesine atıfla yapılır. Bu doğrultuda, akitlerde teminat alma uygulaması zaruret kapsamında değerlendirilip meşrû kabul edilir.⁵⁰

Teminat bağlamında değerlendirilebilecek bir başka mesele güvence bedelidir. Güvence bedeli (hâmişü'l-ciddiyye/damânu'l-ciddiyye), bir anlaşma yapıldığında, bir tarafın diğer tarafa karşı taahhütlerini yerine getireceğine dair bir teminat olarak ödenen miktarı ifade eder. Bu miktar, genellikle sözleşme ihlali veya diğer olası zararlar durumunda zararın tazmin edilmesi veya yükümlülüklerin yerine getirilmesi için kullanılır.⁵¹ Bu kapsamda hizmet alımı sözleşmesiyle ilgili şerî standartta, hizmet alımı vaadinde bulunan tarafın, sözleşme

⁴⁴ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 1123, 45/3/1.

⁴⁵ *Kur'an Yolu Meâli*, haz. Hayrettin Karaman - vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), Bakara 2/282.

⁴⁶ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 1132, 45/Ek-b.

⁴⁷ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 966, 38/8/2/2.

⁴⁸ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 975, 38/Ek-b; Muhammed Yunus Bayraktar, “et-Teâmûlâtü'l-mâliyye bi'l-internet”, *Dirâsâtü'l-meâyîri's-şer'iyye* 3 (2015), 3/2585.

⁴⁹ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 129, 5/2/1/1.

⁵⁰ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 142, 5/Ek-b.

⁵¹ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 889, 35/5/1/5/1.

akdedilirken güvence bedeli ödemesi talep edilebileceği belirtilir. “Faizsiz finans kurumu, hizmet alım vaadinde bulunan taraftan, vaadini yerine getirme ve sorumluluklarına riayet etme konusundaki ciddiyetinin göstergesi olarak belirli bir tutarı güvence bedeli olarak vermesini isteyebilir.”⁵² Şerî standartlar, güvence bedeli almanın fikhî temellendirmesini ihtiyaç ve maslahat ilkesine dayandırmış ve al-Baraka grubunun uluslararası nitelikli birleşik danışma kurulu tarafından alınan bir kararına da atıf yapmıştır.⁵³ Kanaatimize göre, ivazlı sözleşmelerde güvence bedeli istenebilmesi için zaruret ilkesinin işletilmesine gerek yoktur. Çünkü sözleşme tarafları akdin gereğine uygun şartları ileri sürebilmektedir.⁵⁴ Dolayısıyla zaruret ilkesine başvurmadan da şerî standart kararı oluşturulabilir.

2.2. Sözleşmelerin Kuruluş ve Geçerlilik Şartları

Bileşik sözleşme, iki ya da daha fazla tarafın birden fazla sözleşme yapmasıdır.⁵⁵ Her biri tek başına meşrû olmakla birlikte birden fazla sözleşmenin, birbiri içinde şart koşulmaksızın tek bir sözleşme içerisinde toplanması da caizdir. Ancak buna mâni şerî bir yasağın olmaması gerekir. Zımnî ve tâbi sözleşmeler, açıkça ifade edilmeyen veya temel amaç ve irade bakımından ikincil öneme sahip olan sözleşmelerdir. Bu nedenle, bazı eksiklikler zımnî ve tâbi sözleşmelerde hoş görülebilir.⁵⁶ Bu durum şerî standart metninde şöyle ifade edilmiştir: “İhtiyaç ya da öncelikli bir maslahat olduğunda, sıhhat şartlarından bir kısmı bulunmayabilir; zımnî alım satımlarda îcâb ve kabulün terk edilmesi bu duruma örnektir.”⁵⁷ Şerî standartlar, bu meseleyi, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) zımnî akitlerde îcâb ve kabulün terk edilebileceği şeklindeki görüşüyle temellendirir.⁵⁸ Yine “bizzat tecvîz olunmayan şey bi't-teba' tecvîz olunabilir.”⁵⁹ Yani tabi olanlarda caiz görülen bir şey, müstakil olarak yapıldığında caiz görülmeyebilir, kuralından hareketle zımnî alım satımlarda geleceğe yönelik taahhüdün (peşin olma şartının ihlali) aranmaması gerekçe gösterilir.⁶⁰ Görüldüğü üzere akdin kurucu unsurlarında yani esaslı noktalarındaki bir eksiklik, zaruret durumunda göz ardı edilmiştir. Şerî standartların bu meselede zaruret ilkesini ilk kez kullanmadığı, aksine klasik fıkıh doktrininde aynı fikhî temellendirmenin zaten yapıldığı bilinmektedir.

Bazen garar içeren sözleşmeler kurulabilmekte ve garar farklı açılardan çeşitli şekillerde tarif edilmektedir.⁶¹ Bu tanımlar içinde en çok kabul göreni Hanefi fakihlerinden Serahsî'ye (ö. 483/1090) ait olanıdır. Bu tanıma göre garar, “mestûrû'l-âkıbe” (sonu bilinmeyen) yani varlığı ve yokluğu kestirilemeyen bir belirsizlik durumudur.⁶² Akdin sıhhatine engel bir durum olarak kabul edilen garar, ihtiyaç halinde dikkate alınmaz. Dolayısıyla ihtiyaç halinde sözleşmede aşırı derece garar bulunsa da bu durum, akdin sıhhatine mâni değildir.⁶³ Tekâfül modeliyle çalışan sigortacılık sisteminin bulunmadığı yerlerde konvansiyonel sigortacılıktan faydalanmaya izin verilmesi bu duruma bir örnektir.⁶⁴ Aşırı garar içermesi sebebiyle konvansiyonel sigorta şirketleriyle işlem yapılması, normal şartlarda yasaktır.⁶⁵ Ancak ihtiyaç durumlarında bazı yasaklar geçici olarak mubah hale gelebilir. Nitekim şerî standartlar, garar içeren bazı sözleşmelerin cevazında, ihtiyaç ilkesini

⁵² Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye* (AAOIFI), 852, 34/3/2.

⁵³ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye* (AAOIFI), 866, 34/Ek-b.

⁵⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, 5/120-125.

⁵⁵ Yunus Akyüz, *Azalan Ortaklık İslam İktisadı Açısından Bir Değerlendirme* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2021), 91; Mahmut Samar, *İslamî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*, Hikmetevi Yayınları İstanbul 2019, 396.

⁵⁶ Nezih Hammâd, *el-Ukudû'l-mürekkebe fi'l-fikhî'l-İslâmîyyi* (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2011), 33.

⁵⁷ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye* (AAOIFI), 662, 25/5/2/5.

⁵⁸ Zeynelabidin İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'man*, thk. Abdülkerim Fudaylı (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2011), 148.

⁵⁹ Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/122, 54. md.

⁶⁰ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye* (AAOIFI), 674, 25/Ek-b.

⁶¹ Darîr, “el-Garar fi'l-ukûd”, 2091; Ebû'l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. Ali Cemâldîn b. Manzûr er-Ruvefî'î İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), “Garar”, 5/14.

⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, 13/68; Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye* (AAOIFI), 781, 31/2.

⁶³ Darîr, “el-Garar fi'l-ukûd”, 2131.

⁶⁴ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye* (AAOIFI), 1036, 41/3/2; Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye* (AAOIFI), 783, 31/4/4.

⁶⁵ Darîr, “el-Garar fi'l-ukûd”, 3/2138.

kullanmıştır.⁶⁶ Şerî standartlarda ilgili kararın fikhî temellendirmesinde "...din (işlerin) de üzerinize hiçbir güçlük de yükledi..."⁶⁷ ayetiyle istidlal edilmiş ve ihtiyacın genel ya da özel olması hususunda da bir ayırım yapılmadan ihtiyaca işaret edilmiştir.⁶⁸ Sonuç olarak, bu tür işlemler her zaman için geçici ve zaruret şartlarının gerektirdiği ölçüde yapılmalıdır. Çünkü fikhî literatüründe yaygın bir ilkeye göre "zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunmaktadır."⁶⁹ Dolayısıyla zarurete dayalı olarak verilen iznin geçici olmasına vurgu yapılması önem arz etmektedir.

Ödül vaadi (cuâle) İslam hukukunda tek taraflı irade beyanıyla kurulan hukuki bir işlemdir. Şerî standartlara göre ödül vaadi, taraflardan birisinin, belirli veya belirsiz bir zaman dilimi içerisinde belirli bir sonuç elde edilecek işi üstlenen kimseye, belirli bir ödül vermeyi yüklediği bir sözleşme türüdür.⁷⁰ Yapılacak işten elde edilecek sonucu belirlemek yeterli olduğu için cuâlenin konusunun belirsizliği, bu sözleşmeyi olumsuz yönde etkilemez. Cuâle, işin tam olarak belirlenmesine ihtiyaç duyan icâre akdi yoluyla yapılamayacak işleri yapabileme imkânı sağladığı için finans kurumları nezdinde avantajlı bir üründür. Cuâle işleme ilgili şerî standart oluşturulurken yapılacak işin belirlenmemesi, akdin sıhhatine mâni görülmemiş⁷¹ ve fikhî dayanağının gerekçesinde de ihtiyaç ilkesinden yararlanılmıştır.⁷² Değerlendirmeye geçmeden önce bir noktaya dikkat çekmek faydalı olacaktır. Şerî standartlarda cuâle, bir sözleşme olarak kabul edilmektedir. Ancak bu yaklaşım isabetli görünmemektedir. Zira akitler, karşılıklı irade beyanlarıyla kurulan işlemleri ifade eder. Muhtemelen şerî standartlarda cuâle kavramı ile bir sözleşmeden ziyade hukuki bir işlem kastedilmektedir. Çünkü hukuki işlem, sözleşmeye nazaran daha geniş kapsamda kullanılan bir terimdir.

Hanefîler, kaçak kölenin (âbık) sahibine geri getirilmesi karşılığında âmile ödenen ücret dışında cuâleyi kabul etmezken Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre cuâle ihtiyaç sebebiyle sahihtir.⁷³ Cuâlede yapılacak işin bütün boyutları her ne kadar bilinmese de işin mahiyeti bellidir. Dolayısıyla istenen iş yapıldığında âmil belirlenen ücrete hak kazanır. Fıkıh kurulu, bu meselenin fikhî temellendirmesinde zaruret ve ihtiyaç ilkesini ilk kez kullanmamıştır. Aksine cuâle işlemi klasik fıkıh literatüründe zaten zaruret veya ihtiyaç ilkesiyle temellendirilmiştir. Bu nedenle fıkıh kurulunun ihtiyaç ve zaruret ilkesini, bu meselede klasik fıkıh geleneğinden iktibasla kullandığını söyleyebiliriz.

Karz, piyasada emsali bulunan standart bir malın (mislî) mülkiyetini, emsalini daha sonra iade etme yükümlülüğünü üstlenen kişiye devretmektir.⁷⁴ Karzın, sözleşmenin kurulduğu yer dışında başka bir yerde de ödenebileceği standart haline getirilmiştir.⁷⁵ Söz konusu standardın fikhî dayanağı maslahat ve ihtiyaç ilkesiyle açıklanmıştır. Yasaklayıcı bir nas bulunmadığı sürece, mubahlık prensibine göre hareket edilerek, karz akdinde ileri sürülen şartlar caiz kabul edilmiştir. Bu durum genel olarak sözleşmenin her iki tarafına da fayda sağlar. Üstelik bu konuda ihtiyaç da vardır ve bu durum, tarafların birbirlerine yardım etmesi kapsamındadır.⁷⁶ Karz borcunun sözleşmenin kurulduğu yer dışında başka bir yerde

⁶⁶ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 1051, 41/Ek-b.

⁶⁷ *Kur'an Yolu Meâlî*, haz. Hayrettin Karaman - vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), Hac 22/78.

⁶⁸ Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/88; Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 794, 31/Ek-b.

⁶⁹ Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/78, 22. md.

⁷⁰ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 425, 15/2.

⁷¹ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 427, 15/5/3/1/4.

⁷² Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 438, 15/Ek-b.

⁷³ Ebü'l-Velîd İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müçtehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Beyrut: Dâru'l-mârifet, 1982), 4/20; Muhammed Usame, Onuş, "Cuâle'nin Bir Finansman Vasıtası Olarak Kullanılması: Karz Temini İçin Yapılan Ödül Vaadi (Cuâle ale'l-iktiraz)". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8 / 2 (Aralık 2022): 1397-1428; Mehmet Âkif Aydın, "Cuâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8/77-78.

⁷⁴ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, 7/396; Alaaddin Haskefi, *ed-Dürü'l-muhtâr*, thk. Abdülmünim İbrâhim (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2002), 429; Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 521, 19/2.

⁷⁵ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 522, 19/3/4/2.

⁷⁶ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 532, 19/Ek-b.

ödenebileceği şartı öne sürülürken taraflara sağladığı fayda göz önünde bulundurulmuştur. Nitekim maslahat, toplumun geneline yönelik olabildiği gibi, bazı durumlarda yalnızca akit taraflarını ilgilendirebilir.⁷⁷ Ayrıca İslam hukukunda, taraflara zarar vermeyen ve her iki tarafa da fayda sağlayan şartlar sözleşmelerde ileri sürülebilir.⁷⁸ Kanaatimizce bu meselede ileri sürülen şartın geçerli kabul edilmesi için ihtiyaç ilkesine atıf yapılmasına gerek yoktur. Çünkü tarafların akdettiği sözleşmenin gereği, zaten buna izin vermektedir.

Beklenmeyen hallerde akdin feshedilmesi zaruret sebebiyle meşrû kabul edilmiştir. Sözleşme yapmanın tarafların özgür iradesine dayanması, her iki tarafın da böyle bir akde muhtaç olduğunu gösterir. Dolayısıyla tarafların anlaşmaya vardıkları akdin gereğini yerine getirmeleri en önemli sorumluluklarıdır. Nitekim “Ey iman edenler akitlerinizin gereğini yerine getirin.” âyeti ve “Bir helali haram kılan veya bir haramı helal kılan şart dışında Müslümanlar şartlarına bağlıdırlar.”⁷⁹ hadis-i şerifi tarafların akitten doğan borçlarını yerine getirmelerini emreder. Fakat iki tarafa da borç yükleyen akitlerde akdin yapıldığı zaman ile ifa zamanı şartları arasında bazen önemli değişiklikler oluşabilir. Bu değişiklikler, borçlu için önceden tahmin edilemeyen ve beklenmeyen yeni bir durumu ifade eder.⁸⁰ Bu durumda borcun ifası borçlu için büyük bir yük ve zarar meydana getiriyorsa o zaman akdin yenilenmesi ve feshi mümkün olabilir. Bu bağlamda şerî standartlar, kira sözleşmelerinin bazı hallerde feshedilebileceğini dile getirir. “Tarafların karşılıklı anlaşmak suretiyle kira sözleşmesini feshetmeleri caizdir. Ancak kiracı ile kiralayan, *beklenmeyen bir durum olmaksızın* sözleşmeyi tek taraflı olarak feshetme hakkına sahip değildir. ...”⁸¹ Şerî standartlar, hizmet sözleşmelerinin feshini, sözleşme sırasında beklenmeyen durumlar sebebiyle mümkün görmekte ve bu durumu, ihtiyaç ilkesi ve örfle meşrû kabul etmektedir.⁸² İslam hukukçuları kira akdinin bilhassa kiralanda ortaya çıkan kusur sebebiyle feshedilebileceğinde ittifak etmiştir. Ancak mazeret (özer) sebebiyle kira akdinin feshedilip feshedilemeyeceğinde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Hanefilere göre beklenmeyen haller (mazeret), kira akdinin feshi için yeterli bir sebeptir.⁸³ Çünkü mazereti sonradan ortaya çıkan taraf, akdi yaparken düşünmediği için akdin de gereği olmayan bir zarara katlanmak zorunda kalır. Ayrıca kira akdinin menfaat üzerine kurulması menfaatin de akitten sonra tedricen gerçekleşecek oluşu bu feshi mümkün kılar.⁸⁴ İslam hukukçuları bu fesihte karşı tarafın bulunmasını ve feshin onun bilgisi dahilinde olmasını gerekli görürler.⁸⁵ Çünkü bir zararı önleme gayesiyle açılan yolun başka bir zarara vesile olmaması gerekir. Kanaatimizce beklenmeyen hallerde kira sözleşmesinin feshedilmesini, sözleşmenin gereğine dayandırmak daha isabetlidir. Bu meselede ihtiyaç ilkesine başvurunun doğru bir gerekçelendirme olmadığı söylenebilir.

2.3. Faizli Bankanın Faizsiz Bankaya Dönüştürülmesi

Faizli bankaların faizsiz bankalara dönüştürülmesinde zaruret ilkesine dört yerde başvurulmuştur.

1. Meşrû olmayan önceki işlemlerin derhal sona erdirilmesi imkânsız olduğunda, gecikmeli olarak bitirilmesi. Faizli bir bankayı faizsiz bir bankaya dönüştürme sürecinde ve dönüşüm sonrasında gerçekleşecek tüm işlemlerin, faizsiz finans ilke ve standartlarına tam

⁷⁷ M. Ferruh Oruç - Mehmet Dirik, “Hanefilerde Örf-Maslahat İstihsan İlişkisi (Serahsi Örneği)”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Güz 2020.), 1099.

⁷⁸ Merjinânî, *el-Hidâye*, 5/120, 121.

⁷⁹ *Kur'an Yolu Meâli*, haz. Hayrettin Karaman - vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), Mâide 5/1; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu'l-kebir (Sünenü't-Tirmizî)*, nşr. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 3. Basım, 1988), Ahkâm 17.

⁸⁰ Ali Bardakoğlu, “İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Beklenmeyen Hal Nazariyesi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 64.

⁸¹ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 252, 9/7/2/1.

⁸² Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 168, 6/Ek-b.

⁸³ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ't*, 4/197.

⁸⁴ Bardakoğlu, “İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Beklenmeyen Hal Nazariyesi”, 84.

⁸⁵ Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/852, 518. md.

uygunluk göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda ilgili standartta şu noktalara dikkat çekilmiştir: Şerî standartlar bankanın, dönüşüm kararı öncesinde gerçekleştirilen fıkha aykırı işlemlerden derhal kurtulmasını istemektedir. Satın almadan önceki meşrû olmayan işlemlerin sonlandırılmasını ertelemek ve geciktirmek, yalnızca zorunluluk ve ihtiyaç hâllerinde caizdir. Zaruret durumu için getirilen bu istisna, dönüşüm sürecinde bankanın mevcut durumunu dikkate alarak bankayı aykırı işlemlerden kurtarma ve mali sıkıntıya düşmekten koruma amacı taşımaktadır.⁸⁶ Şerî standartlarda bankanın meşrû olmayan daha önceki işlemlerinden aşamalı olarak kurtulmasının cevazı, zaruret ve ihtiyaç ilkesine dayandırılmıştır. Dönüştürülecek bankanın bu işlemleri derhâl sona erdirme imkânı olmadığı da gerekçe olarak gösterilmiştir.⁸⁷ Fıkıh kurulu, bu maddeyi temellendirirken klasik fıkıh eserlerinde yer alan herhangi bir meseleyle irtibatlandırmamış ve doğrudan zaruret ilkesine atıf yapmıştır. Kanaatimizce bu meselede zaruret ilkesinin işletilmesi isabetli bir karardır.

2. Bankanın, dönüşüm sürecinden önce elde ettiği haksız kazançlardan arınmayı aşamalı olarak yapması. Banka, dönüşüm sürecinden önce elde ettiği haksız kazançlardan kurtulmak zorundadır. Bu nedenle ilgili kazançları hiçbir gecikme olmaksızın derhal elden çıkarmalıdır. Ancak, aykırı kazançlardan tamamen ve hemen kurtulmanın mümkün olmadığı bir durumda, banka, bu kazançlardan arınma işlemini aşamalı olarak gerçekleştirebilir. Bu durumda, arındırma işlemi bankanın faaliyetlerini olumsuz etkileme veya iflasa neden olma riski taşıyorsa bu işlemin aşamalı olarak yapılmasına izin verilir.⁸⁸ Şerî standartlar, bankanın arındırma işlemi aşamalı olarak yapabilmesinin cevazını ihtiyaç nazariyesine dayandırır. Fıkıh kurulu bu durumu, günahından tövbe eden kimsenin temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar olması kaydıyla meşrû olmayan kazançtan yararlanabileceği görüşüne benzeterek temellendirir.⁸⁹

3. Faizli bankaların dönüşümü esnasında meşrû olmayan yükümlülükleri yerine getirmesi. Faizli banka için alınan dönüşüm kararında, karar öncesinde doğmuş bankaya ait gayri meşrû yükümlülüklerin yerine getirilmesinde, faiz almanın zorunlu koşullarda mümkün olacağı, bu durumun da zaruret ilkesi temelinde ele alınacağı ifade edilir. "Eğer bankanın yükümlülüğü faiz ödemek şeklinde ise, bankanın fıkha uygun herhangi bir yöntemi kullanarak faiz ödememeye gayret etmesi gerekir. Bu kural borcun veya kredinin anapara tutarını kapsamaz. Faiz ise başka bir çarenin kalmadığı *zorunlu durumlar dışında* asla ödenmez."⁹⁰ Bu maddenin fikhî temellendirmesi şöyle yapılmıştır: Bankanın, kanuni bir koruma bulunmaması hatta kimi zaman dönüşüm dolayısıyla ceza terettüp etmesi gibi sebeplerle faiz ödeme yükümlülüğünü reddetme imkânı yoksa faizli de olsa borcu öder. Bu görüş, "Kalbi imanla dolu olarak mutmain iken, dini inkâr etmeye mecbur bırakılıp da yalnız dilleriyle inkâr sözünü söyleyenler hariç, kim imanından sonra Allah'ı inkâr ederek gönlünü inkâra açar, göğsüne küfrü yerleştirirse, onlara Allah tarafından bir gazap, hem de müthiş bir azap vardır."⁹¹ mealindeki âyet ile "Allah Teâlâ ümmetimin hata, unutkanlık ve ikrah ile yaptıklarını bağışlamıştır."⁹² anlamındaki hadisten mülhem zaruret prensibine dayanmaktadır.⁹³ Bazı araştırmacılar, AAOIFI tarafından oluşturulan fıkıh kurulunun bu meselede söz konusu ayeti kullanmasını gereksiz görmektedir.⁹⁴

⁸⁶ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 155, 6/2/1.

⁸⁷ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 168, 6/Ek-b.

⁸⁸ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 163, 6/10/1.

⁸⁹ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 173, 6/Ek-b.

⁹⁰ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 162, 6/9/1/1.

⁹¹ *Kur'an Yolu Meâlî*, haz. Hayrettin Karaman – vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), en-Nahl 16/106.

⁹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Dimeşk-Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009), "Talak," 16.

⁹³ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 171, 6/ Ek-b.

⁹⁴ Cebeci, *İslami Finans Standartlarının Fıkhi Dayanakları*, 76.

4. Faizli bankanın satışında meşrû olmayan varlıkların kapsam dışında tutulmaması. Faizli bankanın banka dışındaki yatırımcılar tarafından satın alınarak faizsiz bankaya dönüştürülmesi durumunda, zaruret ilkesine başvurulmaktadır. Faizli banka satılırken bankanın borçları arasında faiz ya da haram varlıklar gibi meşrû olmayan yükümlülükler bulunabilmektedir. Bu durumda bankanın meşrû olmayan varlıklarını satın satmayacağı tartışılmıştır. Satış esnasında bankanın meşrû olmayan varlıklarının kapsam dışı bırakılması mümkün olmadığında, bu yükümlülüklerin iskontolu erken ödeme ve derhâl sonlandırma şartıyla, bankanın tüm varlıklarıyla birlikte satın alınmasının uygun olduğu standart haline getirilmiştir.⁹⁵ Şerî standartlarda faizli bankayı meşrû olmayan varlıklarını kapsam dışı bırakarak satın almak mümkün olmadığında bu hâliyle satın alabilme hükmü, zaruret prensibine dayandırılmıştır.⁹⁶ Fıkıhta zaruret ilkesi, belirli hükümlerin esnetilebileceği veya geçici olarak terkedilebileceği anlamına gelir. Bu ilke, bir çıkış yolu bulamama durumunda belirli şartların yerine getirilmesi koşuluyla tüm varlıkların birlikte alınmasında bir sakınca olmadığını belirtir. Fıkıh kurulu standart metnin gerekçesi olarak, yalnızca zarureti zikredip ilave bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bu durum kurulun meseleyi doğrudan zaruret ilkesine dayandırdığını, klasik fıkıh mükteşebatından iktibas yapmadığına işaret etmektedir.

Faizli bankanın faizsiz bankaya dönüştürülmesinde fiili durumdan hareketle zaruret hükmüne varılmış ve tedrici bir çözüm önerilmiştir. Fıkıh kurulunun pratikteki problemlerin ve işleyişin farkında olduğu ve teorik kararlar yerine çözüme en yakın görüşler üretmeye çalıştığı görülmektedir.⁹⁷

2.4. Ana Faaliyet Alanı Meşrû Olup Faizli İşlem Yapan Şirketler

Kural olarak, bir şirketin ana faaliyet alanı meşrû olmasına rağmen faizli işlemler veya diğer yasaklı malların ticareti gibi haram unsurları içeren şirketlere ortak olma veya bu tür şirketlerin hisse senetleri ile muamelede bulunması meşrû değildir. Ancak, belirli şartlarda bu genel kuraldan istisnalar yapılmıştır. AAOIFI'nin oluşturduğu fikhî kurul, belirli koşullar altında faizli kredi alımına ve kullandırımına izin veren istisnai durumları standartlaştırmıştır. Bu standartlara göre şirketin toplam faizli kredi miktarının, tüm hisse senetlerinin toplam piyasa değerinin %30'unu aşmaması gerekir.⁹⁸ Aynı şekilde faizli vadeli hesaplara yatırılan paraların toplamı da tüm hisse senetlerinin toplam piyasa değerinin %30'unu geçmemelidir.⁹⁹ Ayrıca İslam hukuku açısından meşrû olmayan işlemlerden elde edilen gelirler hisse senetlerinin toplam piyasa değerinin %5'ini aşmamalıdır.¹⁰⁰

Konuyla ilgili şerî standartların fikhî temellendirmesinde, faizli kredi alma ve kullandırmanın mutlak bir yasak olduğu vurgulanmıştır. Ancak bazı durumlarda söz konusu yasaklarla ilgili belirli sınırlama getirilmiştir. Bu sınırlamayla şirketin finansal esnekliğini sürdürmesine ve faiz kullanımını azaltarak İslam hukukuna uygunluğu bir dengede tutulmuştur. Faaliyet alanı mubah olmasına rağmen faizli mevduata sahip veya faizli krediler alan şirketlerin hisse senetleri üzerine yapılan muamelelerin meşrû olmasının temel dayanağı, genel ihtiyaç, umûmu'l-belvâ (kaçınılması zor durum) galebe ve azlık-çokluk kaidelerinin uygulanmasıdır.¹⁰¹

Günümüz piyasa şartlarında bazı şirketler, nakit ihtiyaçları için faizli kredilere başvurabilmektedir. Ana faaliyet alanı meşrû olan bu şirketlerin varlıklarını sürdürebilmek için bu işlemi yapmaları zorunlu görülmektedir. Nitekim İslam hukuku açısından yasaklanmış olan şeylere zaruret ve ihtiyaç durumlarında sınırlı ve geçici olarak izin verilebilmektedir. Bu izin sayesinde de şirketler meşrû faaliyetlerini yürütebilmektedir. Şirketlerin gayrimeşrû

⁹⁵ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 162, 6/9/2.

⁹⁶ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 171, 6/Ek-b.

⁹⁷ Cebeci, *İslami Finans Standartlarının Fikhi Dayanakları*, 76.

⁹⁸ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 568, 21/3/4/2.

⁹⁹ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 569, 21/3/4/3.

¹⁰⁰ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 569, 21/3/4/4.

¹⁰¹ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye (AAOIFI)*, 581, 21/Ek-b.

faaliyetlerine izin verilmesinin arkasında yatan temel ilke zaruret olup, bu durum da hükmün sabit kalmasını engellemektedir. Dolayısıyla zaruret nedeniyle gayrimeşrû faaliyetlerde bulunan şirketlere, zaruret miktarı ve süresi boyunca izin verilebilir. Çünkü zaruret ilkesi, hükmün esnek ve değişken olmasını gerektirir. Böylece, zaruret hali ortadan kalktığında izin de sona erecek ve hüküm esnek bir yapıya kavuşacaktır.¹⁰² Bu kapsamda Türkiye’de faaliyet gösteren şirketlerin faizli kredi alıp vermeleri konusunda bir zaruretin artık ortadan kalktığını söylemek mümkündür. Bu şirketler, finansman ihtiyaçlarını karşılamak için katılım finans prensiplerine uygun faaliyet gösteren finansal kuruluşlara başvurabilirler.

Diğer yandan ana faaliyet alanı meşru olan şirketlere, iflas etmemeleri için zaruret ilkesi gerekçe gösterilerek yasaklı işlemler yapmalarına izin verilebilmektedir. Ancak, bu şirketlerin iflası veya benzeri durumların gerçekten zaruret kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorgulanmalıdır. Zira bir şirket, ticari faaliyetlerindeki olağan veya olağandışı koşullara bağlı olarak iflas edebilir. Bu tür durumların neden zaruret ilkesiyle ilişkilendirildiği açıklamaya muhtaçtır. Dolayısıyla, fıkıh kurullarının zaruret ilkesine dayanarak şirketlerin yasaklı işlemlerine izin vermelerine ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Bunun için zaruret durumunun gerçekten var olup olmadığının hem saha araştırmaları hem de teorik incelemelerle tespit edilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Şerî standartlar, faizsiz finans kurumlarının faaliyetlerini düzenleyen ve bu kurumların İslam hukukuna göre kararlar almalarını sağlayan önemli bir referans kaynağıdır. Bu standartlar, İslam hukukunun temel ilkeleriyle uyumlu ve pratik ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte hazırlanmaktadır. Bu çalışmada, şerî standartlardaki zaruret ve ihtiyaç temelli kararların fikhî açıdan analizi amaçlanmıştır. Şerî standartlarda bazı meseleler, zaruret ve ihtiyaç ilkesiyle temellendirilmiştir. Kimlik tespitinde elektronik imzanın kullanılması, beklenmeyen hallerde sözleşmelerin yenilenebilmesi, faizli bankaların faizsiz bankalara dönüştürülmesi ve karma şirketlere yatırım yapılması gibi meseleler bu kapsamda ele alınmıştır.

Zaruret ilkesi, fıkıhın teşekkül döneminden itibaren yeni meselelere çözüm bulmak için kullanılmaktadır. Zaruret, fıkıh terimi olarak kişiyi dinî yasakları ihlal etmeye mecbur bırakan ve yalnızca bu şekilde önlenebilen mazeret durumunu ifade ederken; ihtiyaç, insanların zorunlu gereksinimlerini karşılamak için yapılan faaliyetleri belirtmektedir. Çalışmada şerî standartların, belirlenen meselelerde zaruret ve ihtiyaç kavramlarına nasıl bir anlam yüklediği ve fikhî temellendirmede bu kavramları ne kadar yerinde kullandığı incelenmiştir. Bu çalışmada, şerî standartların bazı durumlarda zaruret ilkesini gereksiz yere uyguladığı, bazı durumlarda ise zaruret ilkesine başvurulması gerektiği halde bu ilkeyi göz ardı ettiği ortaya konmuştur. Bu nedenle söz konusu kavramların dikkatli ve özenli kullanılmasına vurgu yapılmıştır. Ayrıca klasik fıkıh literatüründe mevcut olan zaruret temelli fikhî yorumların, şerî standartlar tarafından da benimsendiği saptanmıştır. Buna örnek olarak, cuâlede yapılacak işin belirsizliği, klasik fıkıhta zaruret gerekçesiyle sözleşmenin geçerliliğine engel sayılmadığı gibi, şerî standartlarca da bu akdin geçerli kabul edilmesi gösterilebilir.

Zaruret ve ihtiyaç kavramlarının aralarında nüans bulunmakla birlikte şerî standartlarda birbirlerinin yerine kullanıldığı tespit edilmiştir. “Hâcet umûmi olsun husûsi olsun zaruret menziline tenzîl olunur” kaidesi de bu kullanımın dayanağı olmuştur. Bu çerçevede, ihtiyaç dikkate alınmadığında meydana gelecek zarar, zaruret göz ardı edildiğinde ortaya çıkacak zarar gibi değerlendirilmiş ve hüküm ona göre verilmiştir. Bu nedenle çalışmamızda zaruret temelli verilen kararlarda kesin ve mutlak bir hüküm verilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Çünkü zaruret ve ihtiyaç temelli gerekçelendirmelerin nihai ve

¹⁰² Batuhan Akartepe, *Hisse Senedi Şer’i İzleme Sistemi* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2023), 56-61; Mehmet Yuşa Özmen, “Pay Senedi Yatırımlarından Elde Edilen Gelirlerin Arındırılmasına Yönelik Fikhî Bir İnceleme”. *Tevilat* 4/1 (Haziran 2023), 179- 215.

kalıcı hüküm olmayacağı ve fıkhîta zaruret ve ihtiyaçla ilgili hükümlerin belli ölçüler ve sürelerle kısıtlandığı bilinmektedir. Zaten fıkhî literatüründe yaygın bir ilkeye göre de zaruretlar kendi miktarlarıncı takdir olunmaktadır.

Sonuç olarak, günümüz dünyasında hızla değışen ekonomik şartlar, zaruret ve ihtiyaç kavramlarının şerî standartlar çerçevesinde yeniden yorumlanmasını zorunlu kılmıştır. Bu çalışma, zaruret ve ihtiyacın modern bağlamda nasıl esneklik kazandığını tespit etmeye yönelik bir girişim olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu konu, sadece mevcut literatürdeki boşlukları doldurmakla kalmayıp, aynı zamanda İslam hukukunun dinamik yapısını ortaya koyarak, zaruret ve ihtiyacın sınırlarının daha net çizilmesine imkân tanıyacak yeni ve derinlemesine çalışmalara ihtiyaç olduğunu da göstermektedir. Gelecekte yapılacak bu tür araştırmalar, hem fıkhî literatürün gelişimine katkıda bulunacak hem de bu kavramların modern toplumların karşılaştığı pratik sorunlar karşısında nasıl şekilleneceğine dair daha açık ve tutarlı bir çerçeve sunacaktır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Akartepe, Batuhan. *Hisse Senedi Şer'i İzleme Sistemi*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2023.
- Akyüz, Yunus. *Azalan Ortaklık İslam İktisadı Açısından Bir Değerlendirme*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2021.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Cuâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/77-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bardakoğlu, Ali. "İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Beklenmeyen Hal Nazariyesi". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 63-98.
- Bayraktar, Muhammed Yunus. "et-Teâmulâtü'l-mâliyye bi'l-internet". *Dirâsâtü'l-meâyîri's-şer'yye*, 3 (2015).
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüsrevcirdî. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Aţâ. 3 Cilt. Beyrut: y.y., 1424/2003.
- Bulut, Abdurrahman. *İslam Hukukunda İyiniyetin Korunması*. İstanbul: Timaş Akademi, 2024.
- Cebeci, İsmail. *İslami Finans Standartlarının Fıkhi Dayanakları*. İstanbul: İFAV, 2020.
- Çalış, Halit. "Zaruret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/141-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Darîr, Sıddık Muhammed. "el-Garar fi'l-ukûd ve âsâruhu fi't-tatbikâti'l-muâsıra". *Dirâsâtü'l-meâyîri's-şer'yye*, 3, 2015.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed. *Hâşiyetü'd-Desûkî ala's-şerhi'l-kebîr*. ed. Muhammed Abdullah Şahin. Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011.
- Ebu Süleyman, Abdulvehhab. *Fıkhu'z-zarûre ve tatbikâtühü el-mu'asıra âfâk ve ebâd*. 2 Cilt. Cidde: Silsiletü muhâzarâti'l-ulemâi'l-bârizîn, 1423.
- Eken, Hasan - Öztürk, Nurettin. "Finans Teorisi Kapsamında Katılım Bankacılığı ve Yeniden Yapılanma Önerisi" *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4/1 (2019), 46-62. <https://doi.org/10.29106/fesa.500785>
- Ekim, Mehmet. *Çağdaş Fetva Kurullarının İhtiyaç ve Zaruret Kavramlarına Yaklaşımlarının Analizi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Güney, Necmettin. "İslami Finansa Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış", *Türkiye İslam İktisadı Dergisi*, 2/2, (Ağustos 2015), 45-69 <http://dx.doi.org/10.15238/tujise.2015.2.2.45-69>
- Hammâd, Nezih. *el-Ukudü'l-mürekkebe fi'l-fıkhi'l-İslâmiyyi*. Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2011.
- Haskefî, Alaaddin. *ed-Dürrü'l-muhtâr*. thk. Abdulmünim İbrâhim. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 2002.
- Haydar, Ali. *Dürrü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm*. 4 Cilt. Kostantiniyye: Matbatu ebû'd-diya, 1330.
- Hazıroğlu, Temel vd. *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2019.
- Heyet. *el-Meâyîru's-şer'yye: en-nassu'l-kâmil li'l-meâyîri's-şer'yye* (AAOIFI). Menâme: Daru'l-meymân, 2015.
- Heyet. "Teverruk Standartı" *Katılım Finans Standartları (TKBB)*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2021.
- Heyet. *Karârâtü ve tavsîyâtü nedevâtî'l-bereke li'l-iktisâdî'l-İslâmî*(*Mecum'atü delle el-berake*), haz. Ebu Gudde, Abdüssattar - İzzettin Hoca. 6. Basım, Cidde, 2001.
- İbn Âbidîn, Alaaddin. *Reddül-muhtâr a'la dürri'l-muhtâr Haşiyetü İbn Abidîn*. thk. Abdulmecid Halebî. Beyrut: Dâru'l-mârife, 4. Basım, 2015.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faql. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. Dımeşk-Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1. Basım, 2009.
- İbn Nuceym, Zeynelabidîn. *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'man*. thk. Abdülkerim Fudaylî. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2011.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebü'l-Velîd. *Bidâyetü'l-müçtehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-mârife, 6. Basım, 1982.

- İsfehânî, Râğıb. *Müfredâtü el-fâzî'l-Kur'ân* thk. Safvan Adnan Davûdî. Dımeşk: Dâru'l-kalem, 2011.
- Kalkan, Cemal. *Faizsiz Bankacılıkta Mudârabeye ve Kar*. İstanbul: İnsan yay., 2. Basım, 2022.
- Karî, Muhammed Ali. "et-Teverruk tücrîhi el-mesârif". *Dirâsâtü'l-meâyîri's-şer'iyye*, 3 (2015).
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1986.
- Kur'an Yolu Meâli*, haz. Hayrettin Karaman - vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Merginânî, Burhâneddîn Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî* (Leknevî şerhiyle). 8 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1986.
- Odabaşı, Mehmet. "AAOIFI ve Katılım Bankalarının Fikhî Yapısı". *Teori ve Uygulama Açısından İslam ve Finans*. ed. Necmettin Kızılkaya. İstanbul: İSAR Yayınları, 2019.
- Onuş, Muhammed Usame. "Cuâle'nin Bir Finansman Vasıtası Olarak Kullanılması: Karz Temini İçin Yapılan Ödül Vaadi (Cuâle ale'l-iktiraz)". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8 / 2 (Aralık 2022): 1397-1428. <https://doi.org/10.47424/10.47424/tasavvur>.
- Oruç, M. Ferruh - Dirik, Mehmet. "Hanefilerde Örf-Maslahat İstihsan İlişkisi (Serahsi Örneği)". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1092-1119. <https://doi.org/10.17859/pauifd.7680080.00.0000.00:00:00>
- Özmen, Mehmet Yuşa. "Pay Senedi Yatırımlarından Elde Edilen Gelirlerin Arındırılmasına Yönelik Fikhî Bir İnceleme". *Tevilat* 4/1 (Haziran 2023), 179-215. <https://doi.org/10.53352/tevilat.1307262>
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*, nşr. Beşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 3. Basım, 1988.
- Reşîd Rıza, Muhammed. "Ribhu sanduk't-tevfîr fî idâreti'l-berîd". *Mecelletül-menâr*. ts.
- Samar, Mahmut. *İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2019.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-mâriye, 1989.
- Yaran, Rahmi. "İhtiyaç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21/573-574. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Yaran, Rahmi. *İslam Fıkhdında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması*. İstanbul: İFAV, 2007.
- Yılmaz, Hakan Sefa - Şencal, Harun. "İslam Politik Ekonomisi Açısından Merkezi Fetva Kurullarının Yapısına Dair Bir Değerlendirme". *Journal of Islamic Economics*, 2/1, (2022), 92-105. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jie/issue/68091/1010986>
- Yıldırım, Ahmet Hamdi. "Ebu Hanife (İktisadi görüşleri)", *İslam İktisadi Düşünce Tarihi*, ed. Mehmet Bulut, (İstanbul, İZÜ Yayınları, 2021).